

”Hotande allt med blix och eld”

Pontus Fahlbeck och försvaret av kulturen

Anders Pedersson

Ett aktuellt och allt hotande problem, svavelosande eder över socialismen, sociologiska och statistiska argument. Det var tre huvudingredienser i en typ av texter som producerades av Pontus Fahlbeck (1850–1923), professor i statskunskap vid Lunds universitet under årtiondena kring 1900. Brinnande antisocialism var givetvis inget ovanligt inom konservativa kretsar vid förra sekelskiftet, men Fahlbecks sätt att hantera frågan var om inte unikt så åtminstone särpräglat. Brännande frågor tarvade behandling; det politiska ställningstagandet både gav riktning till och förstärktes av den vetenskapliga praktiken. Jag kommer i detta kapitel att argumentera för att en analys av delar av Fahlbecks verk ger oss en djupare förståelse av den förändringens tid som skildras i denna antologi. Syftet är att tydliggöra Fahlbeck som en aktör som verkade i en specifik historisk kontext.

Pontus Fahlbeck är för eftervärlden känd för att ha grundat och i många år varit redaktör för *Statsvetenskaplig tidskrift*, men också för att runt sekelskiftet 1900 ha verkat som såväl profilerad högerpolitiker som välrenommerad samhällsvetenskaplig forskare. Hans väg till statskunskapen gick genom studier i historia vid Lunds universitet. Han disputerade för doktorsgraden 1880 med avhandlingen *Kritiska studier öfver det frankiska rikets äldsta samfundsskick*, och flera av hans tidiga verk handlade om äldre svensk historia.¹ År 1889 blev han extra ordinarie professor i historia och statskunskap vid

Lunds universitet. Professuren blev i sinom tid ordinarie och från 1902 betecknades den som en professur i statskunskap och statistik. Parallellt med sin vetenskapliga karriär satt Fahlbeck i riksdagen från 1903 till 1911. Han hade också en rad styrelseuppdrag i det privata näringslivet. Även efter sin pensionering 1915 var Fahlbeck aktiv både som forskare och i den offentliga debatten. Han avled 1923.²

Fahlbeck verkade som aktör i sekelskiftets politiskt turbulenta Sverige och deltog i en framväxande samhällsvetenskaplig diskussion. Jag vill djupare studera delar av Fahlbecks forskargärning och hur han bedrev vetenskaplig verksamhet utifrån en konservativ politisk hållning. Jag kommer att analysera honom genom hans vetenskapliga interventioner inom ett relativt begränsat problemområde, och han framträder därmed mer i rollen som etablerad professor och mindre i roller som till exempel riksdagsman. Detta trots att han ofta fått representera en typ av akademiker som vid tiden förkroppsligade ett möte mellan politisk teori och politisk praktik; det är ett återkommande tema i den historiska och statsvetenskapliga forskningen om Fahlbeck.

Det saknas nämligen inte studier om Fahlbeck och om hur politik och vetenskap gick hand i hand i hans gärning. Det har argumenterats för att Fahlbecks myckna skrivande i *Statsvetenskaplig tidskrift* främst var av politisk natur, för att han mobiliserade vetenskapen i sitt ivriga debatterande som riksdagsman och för att han uttryckligen ansåg att samhällsvetenskapens uppgift var att stötta staten.³ Allt detta äger sin riktighet, men jag vill här göra något annat än att studera politisk vetenskap och vetenskaplig politik.⁴ Jag vill rikta mitt intresse mot det grundläggande politiska incitamentet som en viktig del av Fahlbecks verk, inte främst som det tar sig uttryck i hans vetenskapsteori utan i en konkret vetenskaplig praktik, hans forskning om klassamhällets sociologi.⁵

Jag fokuserar på de sociologiska studierna eftersom de visar på en sammanhållen kunskapsproduktion kring en utveckling som har definierat både sekelskiftets politiska Sveriges förståelse av sig själv och vår uppfattning om den tiden. Fahlbecks verk samma år sammanföll med socialismens och demokratins genombrott i Sve-

rige. Han tillträdde sin professur samma år som Socialdemokratiska arbetarepartiet grundades; samma år som Landsorganisationen såg dagens ljus publicerade han första delen av ett av sina viktigare verk, *Sveriges adel*; efter storstrejken 1909 och arbetarrörelsens framflyttade positioner gav han 1910 ut *Arbetarefrågan* och 1920, mitt under den period då Sverige fick allmän och lika rösträtt, vilket skulle göra Socialdemokraterna till den ledande kraften i svensk politik, släppte han sitt sista verk, *Klasserna och samhället*.⁶ Fahlbeck följde socialdemokratins utveckling nära och hans sociologiska diskussioner om klassamhället adresserade ständigt – direkt eller indirekt – problemet med socialdemokratin. Ett centralt begrepp för Fahlbeck i detta sammanhang var ”kulturen”. Han använde termen tämligen fritt och den kunde i vissa fall hänvisa till det lärda tänkandet och de ädla konsterna, men framförallt var den ett sätt att tala om den mänskliga civilisationen i bredare mening. ”Kulturarbete” kunde därmed betyda såväl arbete som skapade förutsättningar för människans reproduktion och utveckling som den verksamhet genom vilka frukterna av detta arbete skördades.⁷ För Fahlbeck var det tydligt att den framväxande socialdemokratin var ett konkret hot mot kulturen och han tog på sig ett ansvar att försvara den. Samhällsvetenskapen var här ett verktyg.

Den akademiska samhällsvetenskapen vid förra sekelskiftet

Fahlbeck lyfts ofta fram som en viktig aktör i samhällsvetenskapens akademiska institutionalisering i Sverige. När han tillträdde sin professur i slutet av 1880-talet fanns det få antydningar till den typ av samhällsvetenskap som vi idag ser vid våra universitet. Fahlbecks eget ämne, statskunskap, var något annat än en empirisk och modern vetenskap.⁸

Vid denna tid hade samhällsvetenskapen ingen given plats vid svenska universitet, och ämnet utvecklades till att börja med i en utomakademisk kontext. Kunskap om samhällslivet producerades av statliga myndigheter, sociala reformrörelser, företag och journa-

lister. Att hanteringen av denna kunskap skulle ha en vetenskaplig dimension i så måtto att den skulle representeras vid universiteten var så sent som på 1880-talet långt ifrån självklart i Sverige. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet instiftades så nya lärostolar inom ämnen som statskunskap, pedagogik och nationalekonomi med sociologi, medan representanter för etablerade discipliner som medicin, juridik, filosofi och historia började ställa samhällsvetenskapliga frågor och arbetade för att den moderna samhällsvetenskapen skulle beredas plats bredvid naturvetenskaperna och de klassiska humanistiska ämnena i det högre utbildningsväsendet.⁹

I detta rum för samhällsvetenskapen fanns det möjlighet för enskilda aktörer att ta plats, och det gjorde Fahlbeck. Han markerade avstånd mot en äldre statskunskap där statsrättsliga problem diskuterades ur rättsvetenskapliga perspektiv och flyttade fokus till realiteterna som lagar och konstitutioner påverkade och påverkades av.¹⁰ Hans produktion uppvisar en bredd som skulle vara omöjlig att upprätthålla idag. Beroende på hur man definierar saken kan Fahlbecks forskning sägas innehålla fyra spår: nationalekonomi, statskunskap, sociologi och statistik.¹¹ Han kom att representera en ny statskunskap där hans intresse för dagsaktuella politiska problem, statistisk metod och nationalekonomiska överväganden gav genomslag. Fahlbecks mångsidiga vetenskap har delvis förklarats med att den skulle motsvara hans breda intressen för samtida brännande frågor (frihandel, arbetarfrågan, rösträtten, unionsupplösningen och så vidare), men också med att den överensstämde med hans syn på vad statsvetenskap och samhällsvetenskap borde vara. Samtidigt har det påståtts att Fahlbecks bredd var till förfång för etableringen av en ny och modern statsvetenskap; hans forskning var alltför splittrad.¹²

Det kan mot bakgrund av den forskning som så tydligt pekar på Fahlbecks spretighet och mångsidighet vara klokt att inte försöka greppa Fahlbeck i all hans bredd utan i stället fokusera på en specifik problematik i hans forskning: den om kulturen och civilisationen, vilken han tydligast bearbetade genom historiska och sociologiska analyser och diskussioner om klassamhällets uppkomst och funktion och i förlängningen om vikten av dess bevarande. För att situera

Fahlbeck som en samhällsvetenskaplig aktör kommer jag att analysera hans uppfattning om klassamhällets betydelse genom en förståelse av samhällsvetenskapen som en institutionaliserad form av sökande efter social visshet.

Sökandet efter visshet

Samhällsvetenskapernas utveckling under 1800-talet studeras med fördel i relation till de konvulsioner som västvärlden upplevde under denna tid. Processer vi i dag anser oss kunna analysera, såsom urbanisering, industrialisering och den kapitalistiska marknadens framväxt, var då fenomen som djupt påverkade livet, och kraften i dem gjorde att de sällan gick att överblicka eller förutse. I detta historiska rum växte den moderna samhällsvetenskapen fram som ett sätt att söka det som vetenskapssociologen Helga Nowotny benämnt ”visshet”.¹³ Vid denna tid började man samla in, publicera och diskutera statistik över en lång rad företeelser som vi idag tar för givet att vi har kunskap om (till exempel arbete, bostäder, hälsa och brottslighet). Det var ett svar på en i samhällets övre skikt utbredd uppfattning att världen skälvde under dess fötter. Kunskapsproduktion om samhället upprättades, rättfärdigades och reproducerades inom sociala rörelser, inom offentlig administration och inom akademien. Kunskapen, särskilt när den institutionaliserades, blev ett sätt att stadga och säkra samhällets fortbestånd. Historiska processer hotade otyglade att slita civilisationen i stycken, endast med rätt kunskap i rätt sammanhang kunde politiska och administrativa program för ordningens upprätthållande komma till stånd. Detta pekar på samhällsvetenskapens fundamentala roll i den moderna välfärdsstatens uppkomst.¹⁴

Fahlbeck var en kunskapsaktör i de etablerade klassernas sökande efter visshet i Sverige runt förra sekelskiftet. Även om hans politiska program och syn på världen inte nödvändigtvis var representativ för den svenska borgerlighet han var en del av så kan hans sentiment att bedriva sin forskning sägas spegla vad stora delar av det svenska etablissemangen kände inför en värld i förändring. De oroade sig dels för en accelererande industrialisering och urbanisering som förde

med sig nya typer av både sociala och ekonomiska problem och som drev på upplösningen av rådande sociala strukturer, dels för hot från politiska grupperingar som krävde social, ekonomisk och politisk jämlikhet, krav som skulle förändra samhället i grunden om de uppfylldes. Hotet befann sig således både i samtiden och i framtiden, och att i detta läge ägna sig åt omfattande empiriska studier av den sociala verkligheten var en typ av motståndshandling som skapade underlag för att bevara samhällets grundläggande struktur.

Nowotny understryker ovisshetens produktiva karaktär. Känslan av att inte ha grepp om världen och förändringen omkring en driver på kunskapsproduktionen. När kunskapen institutionaliseras får världen fast form, men det varar bara så länge institutionen som sådan inte utmanas. Ovissheten om sakernas tillstånd är, understryker Nowotny i ett annat sammanhang, inte bara ett starkt incitament att producera kunskap för att uppnå stadga, utan ovissheten i sig öppnar upp för agerande i framtiden.¹⁵ I fråga om samhällsvetenskaperna kan man konstatera att de inte bara ordnar sin samtid, de har också möjlighet att forma sin framtid. För att det ska vara möjligt måste samhällsvetenskapen förhålla sig till den sociala världen som ett komplext system som kan hanteras, inte ett fenomen som slutligen kunskapsmässigt kan bestämmas. En samhällsvetenskap som inte slår fast kunskap om lagmässigt bundna fenomen utan i stället används för att kunna skapa ny visshet under förändrade omständigheter har större möjligheter att reproduceras och skapa socialt och politiskt relevant kunskap.

Jag kommer i detta kapitel att analysera hur Fahlbeck i sin samhällsvetenskapliga praktik skapade visshet och öppnade upp för att hantera framtida ovisshet. När undersökningen förläggs till den nivån kan Fahlbecks agerande förstås som konkret handling som gav kropp till en abstrakt, existentiell och politisk ovisshet. Utifrån detta ställer jag tre frågor till en rad av Fahlbecks texter: Vilken typ av ovisshet är det som adresseras i texten? Hur adresseras den? Och hur öppnar Fahlbeck upp för fortsatt ovisshet och möjlighet till intervention i framtiden? I centrum för undersökningen står Fahlbecks sociologi. Den är utspridd på en rad större och mindre arbeten. De arbeten som utgör stommen för den följande analysen är *Stånd och klasser* (1892),

Arbetsfrågan (1910) och *Klasserna och samhället* (1920), vilka också får representera varsitt sammanhang för att belysa hur Fahlbecks forskning utvecklades och förändrades.¹⁶

Stånd och klasser vid 1800-talets slut

Fahlbecks två första längre samhällsvetenskapliga texter publicerades i *Ny svensk tidskrift* i slutet av 1880-talet. Här syntes två teman som skulle bli återkommande hos honom: dels kritiken mot socialismens felaktiga verklighetsuppfattning, dels artikuleringen av ”kulturen” som det som allt annat utgick från.¹⁷ Kulturen var för Fahlbeck redan här existensvillkoret för människan som människa:

Men huru vanmäktigt individen, lidandets och dödens offer, må vara; släktet är stort och mäktigt, och på dess dagar ser vi ingen ände. Släktet är som en ung gud, hvars styrka ständigt växer. Om dess lefnadslöpp har ett slut i tiden och hvar detta ligger, veta vi lika litet som hvar gränserna för dess makt och storhet finnas. Släktet – och det är det, som utvecklar sig och växer i kulturen – släktet är inbegreppet af allt stort och mäktigt, som vi känna.¹⁸

I denna tidiga text ger Fahlbeck uttryck för ett sentiment på ett sätt han sällan skulle göra igen; han befann sig här en bit bort från den kritiska samhällsforskare han oftast uppträdde som. Passagen hjälper oss dock att förstå vilken position Fahlbeck talade från i *Stånd och klasser: En socialpolitisk öfverblick*, som utkom 1892 och som var hans första större försök att diskutera klassamhällets väsen och dess betydelse för den mänskliga kulturen.

Stånd och klasser inleds med en diskussion om förändringarna i samtiden. Kortfattat kunde problemet enligt Fahlbeck beskrivas som att den borgerliga revolutionens rättmätiga och förnuftiga krav på ”frihet” hade följts av nya revolutionära rörelser som ställde krav på ”jämlighet”. Jämligheten handlade inte om allas politiska frihet och likhet inför lagen utan om social frihet där ”egendomen och bildningen” var jämnt fördelade i befolkningen. Därmed, konstate-

rade Fahlbeck, var den fullständiga jämlikheten samma sak som det klasslösa samhället. Detta fick honom att utbrista:

Bort med klasserna, är alltså innehållet uti det rop på jemlikhet, som nu brusar genom de civiliserade samhällena likt en åska, från fjerran stigande allt högre öfver våra hufvuden, hotande allt med blix och eld.¹⁹

Det ”allt” som hotades var uppenbarligen kulturen, som utvecklade släktet och allt stort som gick utanför människan som dödlig individ. Det fanns ett närmast existentiellt hot som Fahlbeck hade att förhålla sig till, inte minst i sin egenskap som medlem av en klass vars privilegier nu utmanades. Det var den socialdemokratiska rörelsens framväxt som hade förändrat situationen. Värst var det i Tyskland, men även i Sverige hade arbetarrörelsen flyttat fram sina positioner. Det var i detta politiska sammanhang som Fahlbecks sökande efter visshet tog sig uttryck. Det fanns ett vetenskapligt innehåll i Fahlbecks antisocialism, den var inte ett ”mot” utan snarare ett ”för”. Det skulle kunna formuleras som att samhällsforskningen blev ett verktyg för en privilegierad samhällsklass att artikulera varför den borde vara privilegierad. Själva dess fortsatta existens tycktes för Fahlbeck bero på förmågan att göra detta:

Vi som tillhöra dessa ”högre klasser” och som nu lysts i bann, hvad kunna vi göra för att besvärja stormen? Eller första frågan: böra vi göra något alls? Är vår tid kanske redan ute, och vi som [...] en jordens onyttiga börda, endast värde att kastas bort? Har klassväsendet fört ut sin rol i mensklighetens utveckling, och stundar verkligen det klasslösa samhället, såsom den nya läran förkunnar? Svaret på dessa frågor kan gifvas endast genom studiet af de sociala åtskilnaderna sjelfva, af deras uppkomst och betydelse.²⁰

Detta citat är ett kondensat av ett helt vetenskapligt program som Fahlbeck skulle bedriva under de följande decennierna. Den samhällsvetenskapliga forskningen skulle, i Fahlbecks tappning, utövas

som motstånd för att tydliggöra nödvändigheten av den egna klassens existens för civilisationens fortbestånd.

Fahlbeck menade att den socialistiska analysen var felaktig. Det var inte så att han ansåg att klassamhället inte fanns eller att det var del av en gudomlig ordning eller ett resultat av att varje individ hamnat på den plats i hierarkin den förtjänade. Det var helt enkelt så att socialisterna inte förstod vad klassamhället egentligen var, hur det vuxit fram och vilken funktion det fyllde.²¹

Ståndssamhället och senare klassamhället var för Fahlbeck i grunden ett sätt att organisera arbetet och därmed ett sätt att organisera utvecklingen av den mänskliga kulturen. Det var helt enkelt en fråga om arbetsdelning. Medan ståndssamhället definierades av olika gruppers relation till kulturarbetet, vilket i sin tur ledde till att egendom fördelades på ett visst sätt, var det i klassamhället egendomsfördelningen som definierade klasserna. Enligt Fahlbeck fanns det grovt sett tre klasser: en högsta klass som bestod av stora egendomsägare och de främsta intellektuellt arbetande, en mellanklass som bestod av tjänstemän, administratörer och så vidare, och sedan den lägsta klassen, kroppsarbetarna. Det var de högre klasserna som stod för kulturarbetet – det arbete som förde den mänskliga kulturen framåt – men det var inte det som definierade dem. Det som skilde klasserna från varandra var deras levnadsstandard och vad den medgav för verksamheter. Det var således inte bildning och kulturell förfining som särskilde de högre klasserna från de lägre, utan stora egendomar eller hög förvärvsinkomst skapade de omständigheter som kulturarbetet krävde. Av detta följde för Fahlbeck att klasskillnaderna var en förutsättning för civilisationen så som man kände den.²²

Det var denna förståelse som gjorde att Fahlbeck fylldes av skräck inför socialismens krav. Socialisterna krävde samma omvälvning som den borgerliga klassens maktövertagande från aristokratin inneburit. Men som Fahlbeck såg det hade den processen varit en organisk utveckling. Det högsta ståndet hade inte förmått att utveckla kulturen samtidigt som borgerligheten steg fram som samhällsbärare. Frågan var om de högre klasserna vid slutet av 1800-talet stod i vägen för utvecklingen och om arbetarklassen hade förmåga att överta

ledningen av samhället. Fahlbecks svar var ett otvetydigt nej. Den högsta klassen och det Fahlbeck kallade ”mellanklassen” fyllde gott sin historiska uppgift att utveckla samhället, och kroppsarbetarna saknade den duglighet som krävdes för att ansvara för kulturarbetet.²³

Fahlbeck såg inte en lösning på tidens problem i skärpta konflikter eller arbetarklassens underkuvande. Många av dess krav på ett drägligare liv var mer än rimliga. Arbetarna behövde bättre utbildning och bättre arbets- och anställningsvillkor, de behövde ökad fysisk såväl som social trygghet. Här hade de högre klasserna ett stort ansvar och Fahlbeck såg framför sig en framtid där klassklyftorna hade minskats radikalt med statens hjälp. Han menade till och med att det moderna klassamhället var orätfärdigt i det att dess logik var den enskildes väl; det allmänna intresset borde komma i första rummet. Men det måste ta tid, utvecklingen måste röra sig i en viss takt. Förändringen skulle då komma nästan obemärkt och välstånd skulle komma alla till del utan blod och revolution.²⁴ På kort sikt, för att förbereda för framtiden och hjälpa för stunden, förespråkade Fahlbeck arbetarnas fostran och utbildning och en ökad nationalprodukt. Sådant som olika slags reglerade socialförsäkringar borde övervägas.²⁵

I Fahlbecks lösningsförslag känner vi igen den så kallade katedersocialismen. Den växte fram i Tyskland som ett alternativ till både Manchesterliberalism och socialdemokrati. Katedersocialisterna förespråkade kraftiga socialpolitiska åtgärder för att förbättra arbetarnas situation i de moderna samhällena utan att utmana egendomsrätten eller den grundläggande samhällshierarkin.²⁶ De var inflytelserika i arbetet med ”den sociala frågan”. Fahlbeck själv kallade problemet med arbetarklassens växande krav på jämlikhet och integrering omväxlande ”den sociala frågan” och ”arbetarfrågan”, och det är tydligt att han ansåg sig ingå i en pågående debatt på området. Han hade besökt Tyskland flera gånger under 1880-talet och förmodligen mött representanter för detta tänkande.²⁷ Värt att notera är att Fahlbeck flera gånger publicerade sig i *Schriften des Vereins für Socialpolitik*, men aldrig i dess närmaste svenska motsvarighet, *Social tidskrift*, som drevs av Centralförbundet för socialt arbete (CSA).²⁸ Kanske berodde det på att den svenska sammanslutningen var alltför liberal, men hur

som helst är detta nog en anledning till att Fahlbeck inte betraktas som den forskare i den sociala frågan som han var.²⁹

Det framgår tydligt av Fahlbecks sociologiska och historiska analys att han inte arbetade med en vetenskap som identifierade förutbestämda skeenden. Inget var oundvikligt. Detta går tillbaka på Fahlbecks uppfattning om samhällsvetenskap som något radikalt annat än naturvetenskap. Han tillhörde inte dem som ansåg att samhällsvetenskap skulle bedrivas genom att applicera naturvetenskapliga metoder på sociala fenomen. Det gjorde han tydligt redan före *Stånd och klasser* när han i en kritik av frihandelsförespråkarna sablade ner deras dogmatiska tolkningar av Adam Smith och sedan slog fast att i sådant som människan skapat – samhället och ekonomin – fanns inga färdiga vetenskapliga svar, omprövningen var tvungen att gå hand i hand med förändringen.³⁰ Även i sina vetenskapsteoretiska diskussioner om statistiken visade Fahlbeck denna hållning: han kritiserade utbredningen av den matematiska statistiken på bekostnad av en enklare och mer användbar statistik.³¹ Dessa epistemologiska ställningstaganden tycks svara mot en ontologi där naturen och kulturen var tydligt åtskilda enheter. Tidigt i sin verksamhet uppträdde Fahlbeck som motståndare mot samhällsvetenskapliga teorier som försökte förklara sociala skillnader med biologiska skillnader.³²

Det som Fahlbeck aldrig backade från var det tvingande i ett systems interna logik. Den västerländska kulturen skulle gå under utan klassamhället. Detta var säkert, det som stod på spel var om denna katastrof skulle inträffa eller inte. Det var kring tendenserna till denna undergång som Fahlbeck i sin sociologi sökte visshet. Även om *Stånd och klasser* signalerar en viss brådska och ett tydligt hot var Sverige 1892 ett relativt stabilt klassamhälle. Hoten om kraftiga samhällsförändringar och klasskonflikter var till stora delar just hot. Rösträtten var starkt kringskuren och det fanns inte nog starka fackföreningar för att påverka kulturarbetets organisering. Inte heller var Fahlbeck själv särskilt etablerad. Han var professor, men en nybliven sådan och ännu inte en stark kraft inom samhällsvetenskapen, och även om hans arbete uppmärksammades politiskt hade han ännu inte förärats något förtroendeuppdrag för den klass vars position

han så passionerat försvarade. Under de kommande decennierna skulle mycket förändras.

Storstrejk och rösträtt

Under 1900-talets första år skärptes klasskonflikterna i Sverige. Socialdemokraterna hade konsoliderats som politisk kraft, kraven på allmän och lika rösträtt ökade i styrka och spänningarna på arbetsmarknaden kulminerade iorststrejken 1909. Samma år hade en utvidgning av rösträtten skett som öppnade för kraftigt ökad representation för den organiserade arbetarrörelsen i riksdagen (där Fahlbeck satt sedan 1903).³³

Fahlbeck återkom nu allt mer frekvent till frågan om rösträtten och arbetarrörelsens växande krav. Tydligast tog det sig uttryck i hans bok *Arbetarfrågan: Villa och verklighet*, som utkom 1910. I förordet återknöt Fahlbeck till *Stånd och klasser*. Han hävdade att hans grundhållning stod fast, men en värld i förändring hade tvingat honom att justera vissa ståndpunkter: ”Sällan har väl en så kort tidsrymd varit mera rik på nya erfarenheter af förevarande slag än dessa aderton år. Ingen lär ha undgått att däraf taga intryck.”³⁴

Bokens undertitel tydliggjorde Fahlbecks hållning. Å ena sidan var arbetarfrågan en reell problematik. De styrande klasserna var tvungna att erkänna de brister i samhällsordningen som gjorde att arbetarna levde osäkert, fattigt och ohälsosamt och alienerades allt mer från etablissemangen. Å andra sidan bestod arbetarfrågan så som den diskuterades, särskilt av den organiserade arbetarrörelsens representanter, av en lång rad villfarelser som styrde tankar och handlingar i fel riktning. Denna dubbelnatur gjorde frågan speciell och svår att göra reda i. Som Fahlbeck konstaterade: ”Villa och verklighet är oskiljaktigt förbundna uti våra dagars ’sociala fråga’, den moderna arbetarrörelsen.”³⁵ Denna dubbelhet skapade utrymme för Fahlbecks egen vetenskapliga praktik. Boken hade en ingång som var vanligt förekommande i Fahlbecks texter: någon eller några hade fel och skribentens uppgift var att berätta om vad som var rätt.

Olika typer av ”villor” hade lett till att den organiserade arbetarrörelsen dragit felaktiga slutsatser om arbetarklassens roll och framtid. Framförallt handlade det om en genomgående ”jämlighetstanke” som stipulerade att fördelningen av arbetets frukter skulle fördelas jämnt men som inte tog med i beräkningen att summan av det som skulle fördelas skulle bli radikalt mindre i en socialistisk ekonomi. Men det handlade i grunden om något mer fundamentalt, och här tog Fahlbeck frågan till sin verkliga hemmaplan. Ropen på klassernas upphävande avslöjade en bristande förståelse för samhällets grundläggande struktur: ”Källan till dessa vidtflygande drömmar är att söka icke endast i jämlighetstanken utan lika mycket uti en oriktig uppfattning af de sociala åtskillnadernas, m.a.o. klassernas grund och betydelse.”³⁶ Även om Karl Marx hade fel i sin analys förtjänade han erkännande för att han faktiskt förstått klassernas betydelse i den mänskliga historien. Här fanns en lärdom att dra, att vetenskaperna inte fick försumma studiet av denna fundamentala del av människans existens: ”Ståndsbildningen är alla samhällsvetenskapers utgångspunkt, statslärans, nationalekonomiens och först och sist sociologiens.”³⁷

Fahlbecks argument från *Stånd och klasser* känns igen i *Arbetarfrågan*. Han inskräppte de samhälleliga hierarkiernas grundläggande betydelse för den mänskliga civilisationen. Det gick inte att ändra på eftersom arbetets och samhällsutvecklingens väsen var sådant att arbetarklassen aldrig skulle kunna inta rollen som härskande klass: ”Arbete med hufvudet och arbete med händerna, arbetets ledning och arbetets utförande är åtskillnader, grundade i kulturarbetets teknik, som aldrig kunna upphävas så länge det finnes en kultur.”³⁸ Det som skilde 1910 från 1892 var vad Fahlbeck föreslog för lösning på arbetarfrågan.

Fahlbeck erkände att arbetarklassen långt ifrån fick det den förtjänade. Arbetarklassen hade proletariserats och den fria marknaden hade fått den att konkurrera inbördes och hamnat i konflikt med arbetsgivarna. Frågorna var vad arbetarna egentligen behövde och hur de skulle kunna försees med detta. På den första frågan gav Fahlbeck ett tämligen progressivt svar: arbetare skulle få en lön som motsvarade deras verkliga behov, rimlig arbetstid, bättre arbetsmiljö,

olika typer av socialförsäkringar, frihet utanför arbetstid samt goda bostäder. Löste sig detta kunde arbetarfrågan sägas vara löst, menade Fahlbeck.³⁹ Men hur skulle dessa förändringar kunna komma till stånd i det nuvarande samhället?

I *Stånd och klasser* hade Fahlbeck satt sin lit till statens inblandning i det ekonomiska livet. På olika sätt skulle staten stå som garant för arbetarnas välbefinnande. I *Arbetarfrågan* hade hans fokus skiftat: nu var det i relationen mellan arbetarna och arbetsgivarna som lösningen stod att finna. Grunden till arbetarklassens utarmning stod nämligen enligt Fahlbeck att finna i det faktum att arbetaren successivt sedan medeltiden synbart hade frigjorts från arbetsgivarna, och ”därför följde först och främst, att alla personliga och moraliska band afklippes mellan arbetsgivare och arbetare. I den förres ögon blef arbetaren blott en produktionsfaktor likt alla andra sådana och *arbetet en vara*, som köptes af den ena parten och såldes af den andra till det pris, som lagen om efterfrågan och tillgång bestämde”.⁴⁰ En fullständig lösning på klasskonflikten kunde endast komma till stånd om arbetare och arbetsgivare fördes närmare varandra. Genom att friheten på arbetsmarknaden kraftigt inskränktes och arbetsgivare tog ett ansvar för arbetarna som gick utöver det fria arbetsavtalet kunde arbetarna få åtnjuta välbefinnande och säkerhet: ”Arbetaren ska åter förenas med företaget i lifsvärdig anställning, men som oberoende och fri man.”⁴¹ Detta menade Fahlbeck var en organisk lösning: ”Den är organisk först och främst därför, att den naturligt inpassar sig uti den stora sociala utvecklingen sedan medeltidens slut. Den är organisk vidare därför, att den i stället för att lösa det naturliga bandet mellan arbetarne och företaget förenar dem.”⁴² Lösningen på problemet var således inte att ignorera arbetarklassens rättmätiga krav, inte heller att ge vika för socialistiska villor, utan att omvandla de sociala relationerna för att desarmera konflikten och säkra kulturens fortlevnad. Fahlbeck rörde sig i riktning mot någon typ av nationell korporativism.

I en artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift*, ”Den svenska arbetar-rörelsen på afvägar”, som publicerades några år innan *Arbetarfrågan*, konstaterade Fahlbeck att situationen ”att den svenska fackföreningsrörelsen såsom varande uteslutande en kamporganisation med

socialistiska tendenser är fördärlig”.⁴³ Facken borde i samförstånd med företagen se till landets bästa och hålla tillbaka sina egna krav. Men inte nog med att ekonomin var hotad, även moralen var det. Det svenska folkets sammanhållning och andliga karaktär drevs ner av de socialistiska idéerna, och Fahlbeck konkluderade: ”Fackföreningarna skapa vidare en klassmoral vid sidan om och öfver den allmänna; de försvaga ärligheten och plikt känslan hos arbetarne samt verka därför i hög grad demoraliserande.”⁴⁴ Enligt Fahlbeck gagnade den allmänna moralen samhället som sådant, det var den moral som bar upp kulturen. Särskilt var det en moral som såg bortom individer och särintressen.

Hotet mot kulturen tedde sig för Fahlbeck således i slutändan vara av materiell karaktär (ekonomisk jämlikhet eller till och med klassamhällets upphävande), men katastrofen skulle föregås av idémässiga och andliga strider. Därmed innebar vetenskapligt motstånd mot klassamhällets upphävande även ett motstånd mot dessa skadliga idéer. Det är förmodligen därför som Fahlbecks framställningar ofta tog formen av vetenskapligt vederläggande av ett påstående eller en uppfattning. Det var inte bara ett retoriskt grepp utan bottnade i hur Fahlbeck såg på världen. I en annan skrift från 1910 av något mer filosofisk karaktär, *Världsåskådning och lifsutsikter*, utvecklade han i nära relation till *Arbetarfrågan* sin syn på vissa idéers samhälls-upplösande tendenser.⁴⁵

Fahlbeck plockade upp den i hans samtid brännande frågan om degeneration av folken. Ett successivt förfall hotade de västerländska samhällena när folket och kulturen blev sämre och sämre i en nedåtgående spiral. Han avfärdade utan omsvep risken för fysisk degeneration, men på kulturens område var risken mer oroande: ”Ty på det *psykiska* området, i afseende på människors känslor, åskådningar och handlingssätt, yppa sig i nutiden mångahanda företeelser, som måste tydas såsom tecken till degeneration icke blott hos enskilda individer och släkter utan som massföreteelse.”⁴⁶ Det var inte bara Socialdemokraterna eller ens arbetarklassen som var drabbad av denna psykiska nedgång, det var det svenska folket som sådant.

Fahlbeck identifierade fem tendenser i Sverige: obenägenhet att gifta sig och bilda familj, fosterlandskänslans försvagande, klasskamp, tilltagande religionslöshet och den vetenskapliga forskningens inflytande. Alla dessa hängde i någon mening ihop och utgjorde sammantaget ett hot mot samhället. Det kan te sig överraskande att han pekade ut vetenskapen som ett hot med tanke på hans eget värv. Men det var naturvetenskapligt tänkande han vände sig emot, och specifikt mot vetenskap som präglades av Charles Darwins utvecklingstänkande. Denna vetenskap sökte i sin strävan att förstå världen alltid efter kausala i stället för teleologiska förklaringar, menade Fahlbeck. I kombination med ett fokus på kvantiteter i stället för kvaliteter gjorde det vetenskapen ensidig, och värre ändå: ensidigt materialistisk. När naturvetenskapens slutsatser extrapolerades till att gälla för människan och samhällen skedde den verkliga skadan:

Kan någon vara tillfreds med den föreställningen, att tillvarons oändliga rikedom af växande gestalter och krafter, själens djupaste känslor och de som lefvande energi verksamma idéerna, de stora tänkarnes tankar, skaldens drömmar och statsgrundläggarens planer, att allt blott är – massa och rörelse?⁴⁷

Och här handlade det inte om oskyldiga villfarelser. En materialistisk syn på världen ledde enligt Fahlbeck till en materialistisk moral som gjorde ”egen fördel och bekvämlighet till enda norm för handlings-sättet”.⁴⁸ Det var anledningen till kortsiktigheten och egenintresset som grasserade och det var också så man skulle förstå hotet mot samhället. För ett samhälle utan andligt liv var enligt Fahlbeck dömt att gå under, och då var frågan om vetenskapens validitet sekundär: ”Det teoretiska spørsmålet om sannt och falskt förvandlas till det praktiska om lif och död. Hvad som ger lif är sannt, hvad som ger död är falskt.”⁴⁹ Försvaret för klassamhället blev på så sätt ett motstånd mot osunda och falska idéer och Fahlbeck sökte som intellektuell i kulturarbetets tjänst att göra sin del. I arbetarfrågan stod den rådande kulturen på spel och 1910 fanns fortfarande skäl att hoppas

på att den skulle bevaras. Samhället stod ännu pall mot socialismens framryckningar och det fruktansvärda kriget hade ännu inte kommit.

Rikenas uppgång och fall

Men kriget kom. Och även om Sverige inte hörde till de stridande parterna påverkades det svenska samhället. Inte minst tog man det slutliga steget till allmän och lika rösträtt under trycket från händelseförlopp i andra länder som svenska aktörer lyckades mobilisera kring på hemmaplan. Sverige vid krigets slut var ett annat land än vid krigets början.⁵⁰

Under världskrigets sista år tog en modstulen Pontus Fahlbeck till pennan och skrev en betraktelse i tidskriften *Ord & bild*. Han försökte få grepp om det som nu skedde och om det som skulle ske:

Så länge man står midt uti detta Ragnarök, är sinnet mest fyllt av känslöstämningar, sorg och vrede, hopp och fruktan. Men även om värdeomdömen sålunda bilda grundtemat uti våra tankar under denna tid, så tränga sig dock rent förståndsmässiga omdömen och slutsatser fram. Tanken känner ett obetvingligt behov att orientera sig uti det som sker. Och nu som alltid söker den därvid svar på frågorna: varför? Och vartill? Vad är orsaken till detta krig? Och vilka äro dess följder? Men också, kan man se någon mening däri?⁵¹

Fahlbeck tillstod förvisso att det inte fanns några enkla svar på dessa frågor. Han återvände ändå till för honom bekanta teman. Fahlbeck noterade de reella politiska intressekonflikterna, men menade att dessa byggde på bland annat en materialistisk tanke om ”kampen för tillvaron”, hämtad från vetenskapen och Darwins utvecklingslära. Även kapitalismen, i sig en faktor i kriget, drevs på av en materialistisk filosofi där egennytta och vinstintresse sattes i första rummet. Männe kände sig Fahlbeck med kriget stärkt i sin uppfattning om de moderna mekaniska synsätten, som han redan decennier tidigare pekat ut som hot mot kulturen och klassamhället. Men hur skulle kriget påverka de områden som intresserade Fahlbeck? Här återvände

han till sin arbetarfråga. Arbetarklassens uppslutning och deltagande i kriget hade fört tidigare antagonistiska klasser närmare varandra, möjligheten att lösa det praktiska livets problem hade utan tvekan blivit större. Dock hade den folkliga insatsen i kriget också en gång för alla avgjort frågan om den allmänna och lika rösträtten och det menade Fahlbeck var av ondo, för "alla människors likhet gäller blott inför Gud och den borgerliga lagen. I övrigt är den naturvidrig och har ej tillämpning i det enskilda livet".⁵² En kulturs och en stats välmående var beroende av att dugliga medborgare skötte styret; för Fahlbeck fanns det aldrig ett enda argument för att allmänt deltagande i det politiska livet i sig skulle vara något gott – tvärtom. Han konstaterade att "den obegränsade jämlikheten är alla demokratiers Achilleshäla".⁵³ Det fanns anledning till oro. Uppenbarligen var för Fahlbeck faran inte över. Även om inte världskriget störtat civilisationen kunde dess efterverkningar göra det.

År 1918 återstod inte mycket av den optimism som präglat delar av Fahlbecks arbete. Det är omvittnat att han vid denna tid blev alltmer nedstämd. Det har delvis tillskrivits den politiska utvecklingen, såväl i Sverige som internationellt, men också det faktum att han åldrades och att hälsan svek honom.⁵⁴ Han skrev allt mindre och 1919 frångick han ägarskapet av *Statsvetenskaplig tidskrift* till förmån för den av honom upprättade Fahlbeckska stiftelsen. I den ofta citerade instruktionen till den nya stiftelsens förvaltare kondenserades Fahlbecks vetenskapliga testamente. Tidskriften skulle fortsätta vara ett brett forum men borde framgent ägna sig särskilt åt en typ av statsvetenskaplig företeelse: "det stora ämnet om folks, staters och kulturers förfall och undergång".⁵⁵ Här började Fahlbecks vetenskapliga gärning på många sätt nå sin slutpunkt. Inte bara i faktisk mening utan också intellektuellt. I hans sista texter är undergångstemat mycket närvarande.⁵⁶

Vid denna tid blev Fahlbecks hälsa allt sämre. Han fick ett slag-anfall 1919, lämnade det offentliga livet, skrev aldrig något mer för publicering, och när han avled i hemmet 1923 var det efter en längre tids sjukdom.⁵⁷

Fahlbecks sista bok färdigställdes 1919 och publicerades 1920. Den blev slutpunkten på den klassamhällets sociologi som han på allvar börjat ägna sig åt 1892 med *Stånd och klasser*. Det sista verket fick titeln *Klasserna och samhället: En historisk-sociologisk studie över klassväsendets uppkomst, utveckling och betydelse*. Den ursprungliga planen var att det skulle bestå av tre delar som gavs ut samtidigt. Den första delen, den enda som kom att ges ut, behandlade tiden fram till och med antiken. Den andra delen skulle behandla tiden från medeltiden fram till 1900-talet och den sista Fahlbecks samtida klassamhälle och dess framtid. Fahlbeck tillstod själv i förordet till den första delen att livets förgänglighet var det som hade lett till att delarna i stället skulle ges ut en och en, för ”när man närmar sig sjuttioalet, är bäst att säga, vart efter annat, vad man har på hjärtat och vad man önskar få sagt”.⁵⁸

Vad var det då han hade på hjärtat? Han ville djupare undersöka och diskutera det som han även i tidigare sammanhang kallat klassamhällets ”objektiva” sida. Klassamhällets subjektiva sida handlade om fördelningen av egendom mellan olika grupper och individer, och den objektiva handlade om ”samhällets organisation för kulturarbetet. Som sådan innebär [klassamhället] en arbetsfördelning i kulturens tjänst, den första och största, utan vilken ingen högre kultur synes vara möjlig”.⁵⁹ Detta område var försummat av samhällsvetenskapen och sin egen *Stånd och klasser* karakteriserade han som endast ”en trevande orientering på området”.⁶⁰

Klasserna och samhället skilde sig inte från de andra texterna som här diskuterats vad beträffade den grundläggande synen på klassamhällets uppkomst och funktion utan var snarare ett ytterligare vetenskapliggörande av detta resonemang. Men historien och nutiden kopplades samman med en eventuellt stundande undergång. Fahlbeck gjorde kopplingen redan i bokens förord. Han betraktade ”de tilldragelser vi senast fått uppleva att ställa fram den antika högkulturens förfall och undergång som ett memento för dagen. Ty huru stora olikheterna mellan då och nu äro, så äro likheterna ändå större, särskilt beträffande klasserna och den demokratiska utvecklingen”.⁶¹ Trots det stora människooffer som kriget mellan nationerna skördat

tedde sig för Fahlbeck jämlikhetssträvandena fortfarande som det existentiella hotet.

Undersökningen inleddes med ett långt citat från *Kommunistiska manifestet*. Det var mot Karl Marx och Friedrich Engels uppfattning om klassväsendet som Fahlbeck sedan tog spjörn i sin egen utläggning. De uppfattningar som socialister hyste var ett resultat av en förståelse som brast i både bredd och djup. Socialisterna kunde varken greppa klassamhällets komplexitet i samtiden eller dess historiska ursprung. Detta gällde för övrigt inte bara socialister utan också andra som undersökte klassamhället som partikulärt och avgränsat i tid och rum. Fahlbeck ämnade ta ett helhetsgrepp: "Den sociala differentieringen är ett moment i människans utveckling från natur till kultur och måste därför fattas som en enhetlig företeelse."⁶² En världshistorisk analys av klassamhällets uppkomst kunde bli en nyckel till hela den mänskliga kulturen.

Jag ska inte här behandla alla delar av detta helhetsgrepp (*Klasserna och samhället* är på mer än 400 sidor) utan fokusera på en aspekt, en som inte hade framskrivits hos Fahlbeck lika tydligt tidigare. När man behandlade sociala relationer och sociala skillnader som en helhet nödgades man, tillstod Fahlbeck, ta i beaktande inte endast kultururs uppkomst utan även deras fall. I ett av bokens avslutande kapitel, "Antikens undergång och samhällets reversion", tog Fahlbeck frågan om undergången till en principiell nivå: "Historiens gravfält rymmer icke endast individer och släkter. Snart sagt otaliga äro de folk och riken, som skattat åt förgängelsen, och varav nu endast minnet lever i hävderna kvar och ofta icke ens det."⁶³ Men precis som kultururs uppgång var deras fall dåligt utforskade.

Även om denna volym inte var tänkt att behandla tiden efter antiken försökte Fahlbeck inte ens dölja att detta var ett sätt att diskutera hans samtid. I samtiden fanns nämligen båda de faktorer som enligt Fahlbeck sänkte riken och kulturer: yttre våld och inre sjukdom. Det som nu skedde, imperiernas fall efter världskriget, hade sin grund i det våld som världskriget fört med sig, och det yttre våldet ledde till svår inre sjukdom: "Ty sjukdom är det, när de lägre mindervärdiga element, som finnas hos varje kulturfolk, men under normala

omständigheter hållas nere, stå upp och störta styrelserna samt sätta sig i besittning av statsmakten och egendomen.”⁶⁴ Detta måste ha varit en veritabel mardröm och ett järtecken för Fahlbeck, som trots att han i slutändan inte motsatt sig utökad rösträtt för män ansåg att duglighet för styre var ett fundament i ledningen av kulturländer.

Trots talet om ”mindervärdiga element” hade Fahlbeck inga tankar om att biologiska faktorer spelade någon roll i rikenas nedgång. Det var en distinktion han gjort många gånger tidigare och som han nu återkom till. Han vände sig mot en inflytelserik forskningsströmning och även politiska rörelser som allt mer började hänföra social organisering till folkens rasbiologiska konstitution. Men biologin skulle undersöka naturen; kulturen skulle undersökas med psykologi. Fahlbeck gick så långt att han likställde psyke med kultur: ”Det är icke uti fysiska utan uteslutande uti psykiska förhållanden, d.v.s. kulturförhållanden, som man har att söka orsakerna till folksjukdomarna.”⁶⁵ Här slog Fahlbeck vakt om sin vetenskapliga syn på frågan, men också i någon mån sin institutionella position. Han var en aktör som sökte att förklara med hjälp av kulturen. Vissheten om världens ordning säkrades genom att förstå kulturen, och politisk och social förändring möjliggjordes genom att peka på ovissheter, men alltid ovissheter som rörde kulturen och samhällsstrukturen. Det gjorde att Fahlbeck hade ett intellektuellt incitament att vara skeptisk mot reduktionistiska biologiska kommentarer (även om han lämnade öppet för att dessa framöver skulle kunna beläggas vetenskapligt).

Fahlbeck uttryckte i detta sammanhang också i någon mån sin ändå optimistiska människosyn och sin tro på förändring: ”Kulturen är människans eget verk, avseende hennes behov och hennes bästa. Men den kan ofta vända sig till ondo och bli hennes fördärv. Folkens sjukdomar äro alltid kultursjukdomar, vartill de själva äro skulden.”⁶⁶ Om vi läser detta i relation till Fahlbecks texter om samtida förhållanden förstår vi att det för honom inte var människans natur som drev kulturen mot avgrunden, utan tidens sociala rörelser, ökad jämlikhet, skadliga idéer, religionslöshet och en otyglad egennytta. Det hade kunnat undvikas, kunde fortfarande undvikas. Den hierarkiska samhällsorganisering som var förutsättningen för

den mänskliga civilisationen kunde försvaras om människor bara insåg att det krävdes. Mot den bakgrunden kan man betrakta det som en passning till Fahlbecks mindre insiktsfulla medmänniskor när han konstaterade att "[g]reker och romare förstörde sig sålunda själva genom egna verk och handlingar, låt vara att ingen anade de ödesdigra följderna därav, när de utfördes".⁶⁷

Avslutande diskussion

Fahlbecks verk och hans klassamhällets sociologi kom att avslutas med en diskussion om den antika kulturens fall. Det är en händelse som ser ut som en tanke. Även om klassamhället inte föll så gjorde ett antal imperier det. Och även om klassklyftorna var fortsatt stora så hade socialdemokratin kommit att få ett mycket stort inflytande över den politiska processen. Någon omvälvning som den som skedde i det antika Rom eller Grekland blev aldrig av, men för Fahlbeck, som såg rösträttens kontinuerliga utvidgande som ett hot mot det goda samhället, hade världskriget och åren därefter varit ett nederlag.

Även att Fahlbecks bana tog slut där den gjorde ter sig symboliskt. Hans projekt med klassamhällets sociologi inleddes när socialdemokratin etablerade sig i Sverige och tog slut i samband med att rörelsens stora inflytande i riksdagen var säkrat genom den allmänna och lika rösträtten. Hur Fahlbeck själv innerst inne kände inför detta går bara att spekulera kring, men utifrån hans vetenskapliga texter kan vi konstatera att han såg sig själv och sin klass som alltmer ansatt.

Jag har gjort nedslag i tre texter som publicerades vid tre olika tider, i syfte att förstå Fahlbecks sociologi som ett pågående projekt som formades under trycket från inte bara vetenskaplig insikt utan också politiska och sociala förändringar. Jag har undersökt Fahlbeck som en aktör som utifrån sin samhällsvetenskapliga position inter-
venerade i en av tidens mest brännande frågor. På många sätt förändrades inte Fahlbecks grundläggande förståelse av samhället från 1890-talet och *Stånd och klasser* till 1920 och *Klasserna och samhället*. Klassamhället, den sociala differentieringen, var fundamental för kulturen och dess utveckling. Den sociala differentieringen bestod

i en arbetsdelning som producerade och reproducerade kulturen på olika sätt vid olika tider. Det gjorde att Fahlbeck vid varje tillfälle strävade efter att beskriva och analysera klassamhällets funktion för samhället, bortom individerna.

Det som skilde texterna åt var snarast hur de sökte visshet, de olika sätten att försöka handskas med hotet från socialdemokratin och andra upplösande krafter. Vid olika tider agerade Fahlbeck på olika vis för att med sina sociologiska argument bidra till klassamhällets fortlevnad. Hans främsta vetenskapliga insats kokade i slutändan ned till detta, och det är i det ljuset vi kan förstå och artikulera en stor del av hans forskargärning. År 1892 hade striden just inletts och Fahlbeck föreslog en typ av eftergifter i form av aktiv socialpolitik. År 1910 hade analysen förändrats och mitt i striden fokuserade han i stället på den historiska enheten mellan arbetare och ägare som problemets kärna och lösning. År 1920 var slaget mer eller mindre förlorat och den åldrade Fahlbeck riktade intresset mot en samhällets och kulturens förestående undergång som tedde sig alltmer sannolik. Så kan man sammanfatta ett sociologiskt projekt till värn mot moderna jämlikhetssträvanden.

Noter

- 1 Pontus Fahlbeck, *Kritiska studier öfver det frankiska rikets äldsta samfundsskick* (Lund 1880); Pontus Fahlbeck, *Den s.k. striden mellan Svear och Götar, dess verkliga karaktär och orsaker* (Stockholm 1884) och Pontus Fahlbeck, *Forskningar rörande Sveriges äldsta historia I Beovulfsqvädet såsom källa för nordisk fornhistoria* (Stockholm 1884).
- 2 Om Fahlbecks liv och karriär se Oskar Pettersson, *Politisk vetenskap och vetenskaplig politik: Studier i svensk statsvetenskap kring 1900* (Uppsala 2000) s. 61–95 och Olof Ruin, *Analys & engagemang: Sex statsvetare under 1900-talet* (Stockholm 2017) s. 17–106.
- 3 Göran Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statsskepp?: Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück* (Lund 1992); Pettersson (2000); Erik Ringmar, ”Pontus Fahlbeck, tidsandan och folkrörelserna”, i *Statsvetenskaplig tidskrift* 116:3 (2014); Ruin (2017) och Carl-Filip Smedberg, ”Klassriket: Klasskunskaper i den svenska partipolitiska sfären, 1911–1940”, i *Historisk tidskrift* 142:2 (2022).

- 4 Detta ska förstås som en hänvisning till titeln på Petterssons avhandling *Politisk vetenskap och vetenskaplig politik* där han så karaktäriserar statsvetenskapen i Sverige vid sekelskiftet 1900 i en övergripande analys.
- 5 Att notera är att Piterim Sorokin i sin internationella översikt av sociologin från 1928 lyfter fram Fahlbeck just som en klassamhällets sociolog, se Piterim Sorokin, *Contemporary Sociological Theories* (New York 1928) s. 408.
- 6 Pontus Fahlbeck, *Sveriges adel: Statistisk undersökning öfver de å riddarhuset introducerade ätterna. D. 1 Ätternas demografi* (Lund 1898); Pontus Fahlbeck, *Arbetsfrågan: Villa och verklighet* (Stockholm 1910a) och Pontus Fahlbeck, *Klasserna och samhället: En historisk-sociologisk studie över klassväsendets uppkomst, utveckling och betydelse* (Stockholm, 1920).
- 7 I sitt sista verk sammanfattade Fahlbeck det som att "[k]ulturutvecklingen [...] vilar på arbete och medvetet arv; och det stora allmänna verktyget här för är klassväsendet. Differentieringen i skilda klasser sammanfaller med den primära arbetsdelning, som följer med uppkomsten av religion och stat och skilda näringar, samt grundlägger därigenom den mänskliga civilisationen", Fahlbeck (1920) s. 18.
- 8 Ruin (2017) s. 26ff.
- 9 Per Wisselgren, "Sociologin som inte blev av: Gustaf Steffen och tidig svensk socialvetenskap", i *Sociologisk forskning* 34:1–2 (1997) och Per Wisselgren, "Women and Extra-academic Social Research in Sweden 1900–1950: A Sociology of Knowledge Approach", *International Review of Sociology* 31:1 (2021). Det är inte förrän efter andra världskriget Sverige får en akademisk samhällsvetenskap som liknar den vi har i dag, se t.ex. Anna Larsson, *Det moderna samhällets vetenskap: Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955* (Umeå 2001).
- 10 Pettersson (2000) s. 63ff; Ruin (2017) s. 30f.
- 11 Torbjörn Vallinder, "Pontus Fahlbeck – en statsvetenskaplig klassiker?", i Gunnar Falkemark (red.), *Statsvetarporträtt: Svenska statsvetare under 350 år* (Stockholm 1992).
- 12 Blomqvist (1992).
- 13 Helga Nowotny, "Knowledge for Certainty: Poverty, Welfare Institutions and the Institutionalization of Social Science", i Peter Wagner, Björn Wittrock & Richard Whitley (red.), *Discourses on Society: The Shaping of the Social Sciences Disciplines* (Dordrecht 1991).
- 14 Se för ett svenskt sammanhang t.ex. Per Wisselgren, *Samhällets kartläggare: Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920* (Stockholm/Stehag 2000).
- 15 Helga Nowotny, *The Cunning of Uncertainty* (Cambridge 2015).
- 16 Pontus Fahlbeck, *Stånd och klasser: En socialpolitisk öfverblick* (Lund 1892); Fahlbeck (1910); Fahlbeck (1920).
- 17 Pontus Fahlbeck, "En amerikansk socialist", *Ny svensk tidskrift* (1886); Pontus Fahlbeck, "Vetenskapen och samhället: Tre bref om universiteten och de fria högskolorna", i *Ny svensk tidskrift* (1887).
- 18 Fahlbeck (1887) s. 463. I texten förde Fahlbeck framförallt ett resonemang om det intellektuella arbetets roll i samhället. Han menade att de intellektuella, akademikerna, skulle ta en allt större del i samhällets styre. Detta har ansetts vara ett upprop för ett skifte från ämbetsmannaideal till expertideal, se Blomqvist (1992) och Pettersson (2000).

- 19 Fahlbeck (1892) s. 4.
- 20 Fahlbeck (1892) s. 5.
- 21 Fahlbeck var genomgående kritisk till bristerna i forskningen kring ståndens och klassernas betydelse för människan och historien. Dels så var det för få som ägnade det sitt intresse, dels så var den forskning som bedrevs många gånger för ytlig eller för smal eller förde diskussionen på fel nivå, t.ex. som analogier med djurriket eller på ett idealistiskt plan, se t.ex. Fahlbeck (1920) s. 20ff.
- 22 Fahlbeck (1892) s. 44ff. Frågan om arbetsdelningen som konstituerande för samhället var en fråga i tiden för den internationella vetenskapen. I ett annat arbete förhöll sig Fahlbeck aktivt till denna forskning, bland annat till Durkheims *De la division du travail social* (publicerad året efter *Stånd och klasser*) och menade att ingen riktigt angrep frågan på djupet på det sätt han själv avsåg att göra, Fahlbeck (1898).
- 23 Fahlbeck (1892) s.163ff.
- 24 Fahlbeck (1892) s.163ff.
- 25 Fahlbeck (1892) s.181ff.
- 26 Termen var ursprungligen nedsättande och skulle åsyfta förespråkarnas akademiska och verklighetsfrånvända politik. Om katedersocialismen i svensk samhällsvetenskap se Wisselgren (2000).
- 27 Benny Carlson, *Ouvertyr till folkhemmet: Wagnerska tongångar i förra sekelskiftets Sverige* (Lund 2002).
- 28 Se t.ex. Pontus Fahlbeck, ”Die ländliche Arbeiterfrage in Schweden”, *Schriften des Vereiens für Socialpolitik*, 59 (1897). Om CSA se Wisselgren (2000) och Shamal Kaveh, *Det villkorade tillståndet: Centralförbundet för socialt arbete och liberal politisk rationalitet 1901–1921* (Uppsala, 2006).
- 29 Den sociala frågan var ännu inget som det konservativa Sverige slöt upp kring på bred front vid denna tid och Fahlbeck vann för stunden inget djupare gensvar i sitt eget läger, se Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen: Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922* (Stockholm 1961) s. 29; Ruin (2017) s. 56ff. Om Fahlbeck och den sociala frågan se också Pettersson (2000) s. 89ff.
- 30 Pontus Fahlbeck, *Den ekonomiska vetenskapen och näringsskyddet: Några ord för dagen* (Lund, 1887).
- 31 Pontus Fahlbeck, *Den statistiska typen eller regelbundenheten uti de menskliga företelserna: Ett bidrag till statistikens teori*, (Lund 1897); Pontus Fahlbeck, *Statistiken och den numeriska kunskapsmetoden: Ett bidrag till frågan om statistikens ställning som vetenskap* (Lund 1918).
- 32 Fahlbeck (1898). Det betydde inte att han inte ansåg att det fanns en biologisk komponent i samhällslivet. Han ansåg att det var skillnad mellan olika folkgrupper, men framför allt hade han ett starkt biopolitiskt drag och ägnade befolkningsfrågan i form av emigrationen och den vikande nativiteten stort utrymme, se t.ex. Pontus Fahlbeck, ”Nymalthusianism”, i *Statsvetenskaplig tidskrift* 5:4 (1902) och Pontus Fahlbeck, ”Emigrationen”, i *Statsvetenskaplig tidskrift* 6:4 (1903).
- 33 Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder: Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm 2005); Bernt Schiller, *Storstrejken 1909: Förhistoria och orsaker* (Göteborg, 1967) och Birger Simonson, *Socialdemokratin och maktövertagandet: SAP:s politiska strategi 1889–1911* (Göteborg 1985).
- 34 Fahlbeck (1910a) [opaginerat förord].

- 35 Fahlbeck (1910a) s. 1.
- 36 Fahlbeck (1910a) s. 15.
- 37 Fahlbeck (1910a) s. 16.
- 38 Fahlbeck (1910a) s. 18.
- 39 Fahlbeck (1910a) s. 32f.
- 40 Fahlbeck (1910a) s. 32. Kursiv i original.
- 41 Fahlbeck (1910a) s. 117.
- 42 Fahlbeck (1910a) s. 117.
- 43 Pontus Fahlbeck, "Den svenska arbetarerörelsen på avvägar", *Statsvetenskaplig tidskrift* 11:4 (1908) s. 193.
- 44 Fahlbeck (1908) s. 193.
- 45 Pontus Fahlbeck, *Världsåskådning och lifsutsikter: Föredrag* (Lund 1910b).
- 46 Fahlbeck (1910b) s. 6. Kursiv i original.
- 47 Fahlbeck (1910b) s. 30.
- 48 Fahlbeck (1910b) s. 30.
- 49 Fahlbeck (1910b) s. 32.
- 50 Om första världskriget och Sverige se t.ex. Lina Sturfelt, "Skandinavien och första världskriget", i *Scandia*, 80:2 (2014).
- 51 Pontus Fahlbeck "Världskriget: Några betraktelser", i *Ord & bild* 27 (1918) s. 81.
- 52 Fahlbeck (1918) s. 88.
- 53 Fahlbeck (1918) s. 88.
- 54 Ringmar (2014); Ruin (2017) s. 100f.
- 55 Pontus Fahlbeck, "Stiftelse till statsvetenskapernas främjande", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 21:4 (1918) s. 235.
- 56 Detta var inget ovanligt för intellektuella av Fahlbecks politiska kulör, särskilt inte vid den här tiden. Närmast till hands ligger Oswald Spengler och hans *Västerlandets undergång*, men han var bara den tydligaste representanten för en bredare strömning, se t.ex. Arthur Herman, *The Idea of Decline in Western History* (New York 1996).
- 57 Ruin (2017).
- 58 Fahlbeck (1920) s. VIII.
- 59 Fahlbeck (1920) s. VI.
- 60 Fahlbeck (1920) s. VI.
- 61 Fahlbeck (1920) s. VIII.
- 62 Fahlbeck (1920) s. 7.
- 63 Fahlbeck (1920) s. 367.
- 64 Fahlbeck (1920) s. 368.
- 65 Fahlbeck (1920) s. 371.
- 66 Fahlbeck (1920) s. 372.
- 67 Fahlbeck (1920) s. 372.